

Иво Андрич

УНЕСЪТ И СТРАДАНИЕТО НА ТОМА ГАЛУС

София, 2019

*Књига је штампана уз помоћ
Министарства културе и информисања
Републике Србије.*

*Книгата е издадена с помоцта
на Министерството на културата и информациите
на Република Србија.*

Иво Андрић

„Занос и страдање Томе Галуса“; „На сунчаној страни“; „Постружничково царство“; „У хелији број 115“; „Искушење у хелији број 38“; „Проклета историја“; „На обали“; „Писмо из 1920. године“; „Жена од слонове кости“; „Португал, зелена земља“; „Бајрон у Синтри“; „Јелена, жена које нема“; „Жена на камену“; „Предвечерњи час“; „Два записа босанског писара Дражеслава“; „Сусрет“; „Дубровачка вејавица“; „Животи“; „Игра“; „Летовање на југу“; „Летећи над морем“

All rights reserved:

© The Ivo Andrić Foundation, Beograd, SERBIA.

Първо издание

© Издаелство „Исток-Запад“, 2019

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бџде размножавана или предавана по каквџто и да било начин без изрично-то съгласие на издаелство „Исток-Запад“.

© Светлозар Игов, Ася Тихинова-Йованович, превод, 2019

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2019

ISBN 978-619-01-0537-4

ИВО АНДРИЧ

УНЕСЪТ И
СТРАДАНИЕТО
НА ТОМА ГАЛУС

ПЪРВО ИЗДАНИЕ

Превод от сръбски
Светлозар Игов
Ася Тихинова-Йованович

Съдържание

<i>Двата романа на Тома Галус (Светлозар Игов)</i>	7
Унесът и страданието на Тома Галус	13
Прев. Светлозар Игов	

Борба със Сатаната

Прев. Ася Тихинова-Йованович

На слънчевата страна	27
Царството на Постружник	34
В килия номер 115	84
Изкушение в килия 38	101
Прокълната история	109

Летуване на юг

Прев. Светлозар Игов

На брега	163
Писмо от 1920 година	186
Жената от слонова кост	201
Португалия, зелена земя	206
Байрон в Синтра	209
Елена – жената, която я няма	213
Жената на камъка	236
Прев. Ася Тихинова-Йованович	

Иво Андрич

Привечер	254
Две записки на босненския писар Дражеслав	260
Среща	267
Дубровнишка виелица	272
Животи	277
Игра	285
Летуване на юг	289
Летейки над морето	299

Двата романа на Тома Галус

Още в деня на убийството на австро-унгарския престолонаследник Франц Фердинанд в Сараево, 28 юни 1914 г., Иво Андрич, който по това време учи в Ягелонския университет в Краков, взема влака и отпътува през Загреб за Риека и оттам с парахода „Вишеград“ отива в Сплит. На 17 юли пристига в Сплит, където гостува на Владимир Черина, поет и критик. Сприятелява се с Йерка Чулич и Мая Нижетич, с които покъсно има кореспонденция, важен документ за житейския му и творчески път.

Веднага след като Австро-Унгария обявява война на Сърбия, на 29 юли, е арестуван от австро-унгарската полиция като член на националноосвободителната организация „Млада Босна“, в която участва и убиецът на Франц Фердинанд Гаврило Принцип. В сплитския затвор престоява до есента, когато е прехвърлен в затвора в Шибеник, а после – в Марибор. На 9 ноември пише до Йерка Чулич: „Тази тъмница е здрава, всеки ден по час се разхождам на двора, а понякога има и малко слънце.“ На 22 март 1915 г. е прехвърлен в село Овчарево край Травник, където е въдворен под полицейски надзор, след което е изселен в Зеница. На 2 юли 1917 г. е помилван, а в началото на есента е мобилизиран в армията. По здравословни причини обаче е настанен на лечение в болница. Тук го сварва общата амнистия. В болницата се запознава с класика на хърватската литература Иво Войнович, който е възхитен от младия Андрич, нарича го „изтънчена благородна душа“ и му предрича блестящо литературно бъдеще.

В края на годината се сприятелява с литераторите Владимир Чорович, Бранко Машич и Нико Бартулович, с които

започва да редактира списание „Книжевни юг“, чийто първи брой излиза на 1 януари 1918 г. Продължава образованието си в Загребския университет. Публикува в „Книжевни юг“ и други хърватски издания критически статии и рецензии, поезия и преводи от Уитман и Стриндберг. В края на годината излиза от печат първата му книга – „Ex Ponto“, за която възторжено се отзовават Иво Войнович, Нико Бартулович, Мирослава Кърлежа, Милош Църнянски, Милан Богданович и др. Бъдещият му съперник Кърлежа, с когото по това време дружат, нарича първата му книга „документ за страданията на цяла една генерация“.

През тези години Андрич боледува от туберкулоза, на няколко пъти влиза в болница и посещава морски курорти. Въпреки добрия прием на книгата му не е доволен от работата си и от средата, в която живее. Иска да се пресели в Белград и по съвета на Войнович се обръща към кралския министър на вероизповеданията, Тугомир Алаупович. Подготвя за печат втората си книга с лирическа проза – „Немири“/„Вълнения“, която излиза от печат в Загреб.

През септември 1919 г. Иво Андрич е назначен за секретар в Министерството на вероизповеданията, а през октомври се премества да живее в Белград, където е радушно приет от литературната младеж, която се събира в кафене „Москва“. На 14 февруари 1920 г. Андрич встъпва на дипломатическа служба и първоначално е назначен за вицеконсул в Ню Йорк, но след няколко дни е преназначен на работа в посолството във Ватикана, където и отива, а на 1 октомври 1921 г. се премества на дипломатическа работа в Букурещ, където остава до януари 1923 г. След това до нападението на Хитлер срещу Югославия през април 1941 г. е последователно дипломат в Грац, Марсилия, Париж, Мадрид, Брюксел, Женева, като от 1937 до април 1939 г., когато става посланик в Берлин, е помощник-министър на външните работи.

Спрях се малко по-подробно на ранната биография на Иво Андрич, защото още в тези години става важен прелом и в твор-

ческото му развитие. През 1920 г. в Белград излиза третата му книга – „Пътят на Алия Джержезел“. Това е новелистичен триптих, чийто едноименен герой е известен юнак от босненския мюсюлмански фолклор. Макар че през 20-те години на ХХ в. навремени публикува стихотворения и лирическа проза, до края на живота си не издава нова книга лирика. Едва след смъртта му бе издаден сборник със събраната му поезия под заглавие „Какво сънувам и какво ми се случва“, в който освен публикуваните му творби бяха издадени и дузина нови стихотворения, каквито понякога е писал до смъртта си. През междувоенния период Андрич публикува и три книги с разкази, които веднага го превръщат в един от водещите сръбски разказвачи, а излезлите през 1945 г. три романа му създават славата на жив класик на сръбската и югославската литература, който през 1961 г. става и първият южнославянски и балкански Нобелов лауреат за литература.

Още през 1918 г. Андрич публикува първата си творба в повестувателна проза. А през 20-те години тези творби все повече зачестяват, за да се превърнат в основния тип на неговото творчество. През същото десетилетие Андрич публикува и творби с главен герой Тома Галус, който е негов автобиографичен двойник. В тези творби са разказани затворническите преживявания на героя, почерпени от затворническите преживявания на автора. През 1931 г. Андрич публикува най-важната творба от този цикъл – „Унесът и страданието на Тома Галус“, в която е описан слънчевият екстаз на героя, станал повод за ареста и затворничеството му. Като „Галусов запис“ през 1934 г. е публикувана и първата част на разказа „Елена – жената, която я няма“.

По време на разговорите ми с Иво Андрич през 1968 г. писателят сподели, че пише роман за срещата на балканския човек с морето. Главният герой на този роман се наричаше Драгослав. По това време Андрич вече бе публикувал няколко откъса за срещата на босненския писар Дражеслав с морето по време на

пътуването му до Дубровник. Очаквах да се появят нови откъси от този роман, но такива не се появиха. Не бяха публикувани и след смъртта на писателя през 1975 г. Реших, че Андрич не е продължил да пише този роман, защото е написал достатъчно други творби за срещата на човека с морето, слънцето и водите. Събрах всички тези творби и ги публикувах под заглавие „Летуване на юг“ през 1989 г. в библиотека „Океан“ на варненското издателство „Георги Бакалов“, като ги придружих с послеслов „Балканецът и морето, или ненаписаният морски роман на Иво Андрич“ (публикуван и във втората ми книга за Иво Андрич: „Иво Андрич. Исторически песимизъм и трансцендентални блянове“, 2012).

В този „морски роман“ на Иво Андрич бяха включени освен разказите с герой писаря Дражеслав и разкази с други герои, които могат да се четат като автобиографични двойници на Андрич – Марко, Лазар и Тома Галус.

През 1994 г. Жанета Джукич Перишич, известната сръбска изследователка на Андрич и управител на Фондация Иво Андрич от 2017 г., издаде в Белград с подзаглавие „реконструкция на романа“ Андричевия „изоставен роман“ „На слънчевата страна“. В този недовършен Андричев роман освен няколко публикувани разказа с герой Тома Галус бяха включени и два намерени в Андричевия архив по-големи откъса – „Царството на Постружник“ и „Прокълната история“, – посветени на историята на съкилийника на Тома Галус, престъпника, педофил и фалшификатор Постружник. Предполагам, че Андрич е изоставил тази „история“, защото тя е тематично по-близка на неговия връстник и съперник Мирослава Кърлежа.

В настоящото издание за пръв път са събрани в една книга под заглавие „Унесът и страданието на Тома Галус“ двете издадени по-рано книги – конструираният от мен ненаписан морски роман „Летуване на юг“, светлите унеси, слънчевите екстази на Тома Галус, и реконструираният от сръбската изследователка роман „На слънчевата страна“, страданията на Тома Галус, не-

говата „борба със Сатаната“, олицетворен от съкилийника му Постружник.

Тъй като „слънчевата страна“ е по-подходящо заглавие за преживяванията в „Летуване на юг“, замених го с фразата, която Андрич сам употребява за „страданията“ на Тома Галус – „Борба със Сатаната“.

Светлозар Игов

Унесът и страданието на Тома Галус

Привечер в един от последните юлски дни на 1914 година „Хелголанд“ влезе в триесткото пристанище. На път от Червено море, корабът носеше не само хора и стока, но и дъха и настроението на тропиците. Пристанището, в което корабът влезе тази вечер, със своята горещина, пъстрота и особено оживление съответстваше напълно на корабното настроение. Беше времето на онези зрели горещини, в които денят и нощта почти не се различават, само месечината сменя слънцето, а във всяко време на деня и нощта еднакво се работи и яде, разхожда и пее. Време, в което за живота може да се помисли всичко, освен че е преходен. Време, в което първото грозде натежава в лозята и когато костилката започва да чернее в плода. Освен всичко друго това беше денят в навечерието на обявяването на войната срещу Сърбия. Мобилизацията беше започнала. Градът преливаше като чаша. Течението на живота се промени и ускори и във всеки мозък трептеше и по една непозната дотогава искра. Затова тази вечер кейовете бяха по-пълни с хора, отколкото обикновено, и светлините пред кафенетата бяха по-чести и по-живи. Само по лозята на хълмовете палеха просто и спокойно своите идилични огньове. Освен свирните пред кафенетата и звуците, изпълнили работническите предградия, всеки миг отнейде гръмваха военни музики със своите тежки и тържествени тонове, които предизвикват палещи тръпки по гърба и безпричинни сълзи в очите.

Всичко това съвсем не изглеждаше необикновено за Галус, който пристигна от Аден с „Хелголанд“, без дори да подозира

какво става по света. Повече от два месеца не бе хващал вестник в ръцете си. Сега, при завръщането, той виждаше на кораба английски вестници с едри заглавия за сараевския атентат, чуваше разговори на спътници по този повод. При думата Сараево, когато я чу за пръв път, нещо хладно и неприятно го пресече под кръста. Но това не трая дълго. Днес, когато всички ние знаем какво се случи тогава и след това, ни изглежда невероятно, че един човек така леко и като насън преминава край събитията, което ще бъде от съдбоносна важност и за целия свят, и за самия него. Днес, изтерзани и изстрадали всичко по своему, ние вече не можем да си представим спокойствието, ведрината и безгрижната свобода, с която човек още можеше да пътува и живее дори през лятото на 1914 година. Галус по-леко успяваше във всичко това, защото още живееше под знака на своята „тропическа лудост“, както по-късно, през военните години, назова своя унес през това лято, затова целият този шум и пъстрота в Триест ни най-малко не го изненадаха. Нещо повече – те дори не бяха достатъчно висока температура за него. Защото той все още носеше в кръвта и под кожата си огъня, който го изпълаваше през онези петнайсет дни, прекарани в Аден. Като корона и жезъл, които не се изпускат, той носеше своето чувство за „величието на света“ и беше сляп и глух за всичко останало. Достатъчно бе само да помръдне с език и оближе небцето и устните си, за да го прониже онова чувство, което го обзе още преди да съзре Африка и повече не го изостави нито за миг, дори насън, през цялото време.

Тези петнайсет дни в Аден! Още при пристигането в Аден, при слизането от кораба, един нечист френски пакбот, той почувства у себе си някакво непознато дотогава, силно и активно спокойствие, бързина и лекота в решенията.

– Ще остана тук петнайсет дни.

Сече времето и се разпорежда сигурно и без колебание с него. Всичко, което вижда, го възбужда дълбоко и приятно. Всичко, което помисли, предизвиква незабавно други, радостни мисли, вече познати или съвсем нови.

По цял ден се разхожда гол от стая в стая. Краищата на чаршафите са топли като кожа. Разхожда се, пее и чете на лампа, защото всички прозорци са здраво затворени. Като праметне крак върху крак, се радва на това като на нещо ново и значително. От време на време влизат и излизат Кристина, камериерката, и прислужникът, едно арабче на десетина години, но дребно и недорасло като онези малки господарски кученца с умни и живи очи. Всеки път поздравяват на глас и всеки път той гласно им отговаря, като в някаква церемония.

Един следобед, полегнал за малко след ядене по корем в хладната стая, целия го прониза чувството на някакъв унес, премина през цялото му тяло и се събра и натрупа в гърдите, тъй че му секна дъхът. В този миг усети богатството и широтата на света. И то изведнъж – цялото богатство и цялата широта на света. И остана замаян като от удар. Едва поел дъх, дойде на себе си. Сгърчила ръце, прилепил лице о възглавницата, а от устата му тече обилна бистра слюнка. Подобно усещане бе имал само веднъж. В съвсем други условия и в другия край на земята. Беше през ноември. Отиваше на някаква забава. Нощта бе ясна и студена, звездите бистри и далечни, земята замръзнала. Стъпките отекваха звънко. Изведнъж чу високо над себе си крясъка на диви гъски, прелитащи на юг. Вдигна глава към ведрото нощно небе. И тогава го изпълни същият разкош, изпълни гърдите му почти до гърлото. Почувства богатството и широтата на света. Петнайсетте дни в Аден минават бавно, пълзят като някакво безкрайно платно и шумят като речен праг. Смъртоносно силният унес от онзи следобед вече не се повтори, но остави у него едно пламъче, което непрестанно замайваше главата му и превръщаше кожата му във вряла и скъпа броня. Той съхраняваше и развиваше у себе си това свое чувство за мощ и безгранично достойнство толкова по-лесно, защото нийде в своята среда не срещаше съпротива, която да го охлади или разколебае.

Вечер редовно се обличаше и излизаше на разходка най-напред из старинната част на града, а сетне пред хотел „Еспланад“. Стените още излъчват топлина. Усеща се дъх на море, на прах,

лой и гнили плодове. Той се разхожда, смесен с хората. Гони децата, които напразно разсипват вода от водопровода. Ругае някакъв кочияш, чиято кола се е заглавила в някаква порта, и дава кратки и ясни заповеди как да се измъкне. Колкото повече върви, толкова повече му се струва, че е поставен над този град, за да бди за всичко. А тези полуголи и забързани хора всички са негови поданици. Тогава се изпъчваше още повече и крачеше по-широко.

– Защо тези хора не отиват да спят?

Така стигаше до мрачните ровове, от които започваха първите аденски укрепления и откъдето се виждаше как по бастионите се белеят шлемовете и проблясват байонетите на нощната стража. Тогава се връщаше в града.

Пред хотела, в четирите краища на чиято тераса мъждукаха запалени големи кадилници с някакво вещество за дезинфекция, го дочакваше с дълбоки поклони негър в бяло облекло със златни копчета и ширити. Галус седеше в голям плетен стол, на който беше прикрепено ветрило и чекрък. Зад гърба му невидимо момче бавно въртеше чекръка. Пиеше своето разхладително питие с високо вдигната глава. Не гледаше, нито виждаше никого. А тъй като ушите му бяха изпълнени с шума на ветрилото и пулса на собствената кръв, струваше му се, че останалите редки гости набожно мълчат или предпазливо шепнат. Тогава напълно се отдаваше на своето чувство за величие и на мислите и мечтанията за съвършената жена.

Когато петнайсетте дни, в които всичко вървеше леко и като от само себе си, изтекоха, Кристина извади и започна да опакова вещите му. Той седеше във фотьойла и пушейки, гледаше как всичко се прибира в куфарите. Когато всичко това приключи, той още веднъж се разходи, както обикновено, през всички стаи, броейки вече затворените куфари и докосвайки ги редом с камшика. На сянка в доксата завари Кристина да хълца, а до нея Макбул, нейното арабче, и то плаче и бърше очи в скута ѝ. Почти се трогна. Усмихна се.

– Поданиците плачат.

Сетне на „Хелголанд“, изправен на високата палуба, където прекарваше голяма част от времето си, отново му се струваше, че е натоварен с грижата за кораба и цялото пътуване. Гледаше загрижено напред и клатейки глава, одобряваше посоката и скоростта.

И сега, докато пред него се простираше Триест във воал от прах и дим, пронизани от сиянието на залязлото слънце, със светлини, палещи се като неочаквани гирлянди, с музики, които се преплитат, ту изчезвайки, ту появявайки се отново като по плана на някаква игра, всичко това му се стори просто и разбираемо, като напълно естествено продължение на всичко, което му се беше случило. И загледан от палубата в запалващите се поред светлини по цели улици наведнъж, се питаше само какви ли радостни изненади му готви този град.

Първото докосване до града го накара малко да се сепне и отрезвее. Строг преглед, полицейски и медицински. Митница. Хладни и надменни евреи в службата за обмяна на валута. След вечерята, на път за хотела, го лъхна досадата и угрижената тишина на необичайно рано опустелите улици. По тротоарите се белееха, разкъсани и пръснати, вечерни вестници, които съобщаваха с едри букви неопределени и противоречиви вести. Галус дори не ги погледна. Хотелската стая му се стори тясна и жалка. През нощта ставаше и отиваше до прозореца да диша. Все пак призори го обзе дълбок сън.

На сутринта, щом излезе от хотела, усети, че градът го задушаваше, и тъй като едва вечерта трябваше да замине от Триест, реши да се изкачи на хълма с Общината. Беше още много рано, но улиците вече ехтяха от някакви забързани минувачи и от малки вестникопродавци. „Мирно решение или решителна стъпка?“, „Ултиматум на Сърбия!“, „Частична мобилизация?“, „Министър-председателят опровергава тревожните новини“. И пак нещо хладно и тревожно го лъхна от тези противоречиви вести. Но само за миг. Забеляза пред себе си лозята по огряната стръмнина. И щом седна в трамвая, който се изкачваше по големия наклон към Общината, забрави всичко. С изкачването на трам-

вая по стръмнината започна да се пробужда старото чувство от Аден, чувството за разкош и изобилие. Под него постепенно израстваше градът, потънал в румен блясък и утринна свежест. Морето на места е нашарено от криволичещи струи и големи гладки повърхности тишина. Корабите са като заледени. А над всичко – тънка мъглица предвещава жегата. С ръце в джобовите, подпирайки се с нозе о предната седалка, на Галус му се струваше, че расте с изкачването на вагона.

На терасата пред ресторанта на Общината, където беше единственият посетител, изяде сладко всичко, което му донасяха, поливайки го добре с бяло вино. След като се нахрани, стана и се изкачи на най-високата част на каменната кула, на която се вееше знаме. Изкачи се по железните стъпала на върха на кулата. Каменната тераса белееше измита. Утринният вятър напразно помръдваше четирите ламаринени букви OWSN, които означаваха четирите посоки на света и показваха посоката на вятъра.

Ръждясалата ламарина скриптеше и цвилеше някаква остра и накъсана мелодия. На върха знамето се вееше, опънато като платно, платът му пукаше: пърррп.

Хоризонтът в далечината се разведряваше, върху морето блестяха големите тихи пространства, обградени от извитите струи. Галус се опираше с ръце върху каменния парапет, както правят ораторите по балконите.

Това пристанище е само част от един залив, част от още по-голям залив, намиращ се в Адриатическо море, което също е само един по-голям залив, което от своя страна пък е само малка част от... Тук мисълта му се смути и започна да кръжи като онова ламаринено изток-запад-север-юг над главата му.

Да, ето ги, тук са безкрайните простори, пространства и далечини, всичко е свързано помежду си, всичко е в движение и постоянна промяна. И всичко наведнъж застава пред Галус, преплетено, кръстосано и вкопчено едно в друго, и всичко му се струва някак неподредено и изоставено само на себе си. Като че целият свят е поставен върху някаква стръмнина, винаги под

заплахата да се сгромоляса в хаоса. За всичко това трябва да се мисли, да се полагат грижи. Това е в дъното на всички негови чувства, като заплаха и страх, и мрачна вълна на унеса, който не го напуска.

Преди обяда тръгна обратно в града. Вагонът се спускаше, пълзейки и безшумно прекъсвайки дъха му. Градът вреше и кипеше. Галус пее, разпял се е още откакто тръгна от хълма не защото иска да пее, а защото не може да задържи в себе си морето от гласове, което се вълнува и повдига непрестанно и трябва да се излее. Пее без думи, колкото се може по-тихо, само за себе си, „за душата“.

Слиза от вагона като насън. Влиза в града. Като минава по главната улица, пеейки все така, той наблюдава в големите стъкла и огледала на прозорците на един магазин един младеж в избелели дрехи, със смачкана шапка, със смешно наклонена към дяското рамо глава, с радостно просълзени очи на червеното лице, което е сгърчено в болезнен унес. Огледа се учуден няколко пъти в тези прозорци, но понеже тази измама на „евтините чифутски огледала“ нямаше нищо общо с него и с неговия голям, изпълнен с достойнство унес, той я презря и забрави тутакси, както и вестниците, и хората, и всичко останало наоколо, и продължи да върви по-нататък, тананикайки си. Когато трамваите или автомобилите го заглушаваха, той повишаваше глас в желанието да ги надвика и сам себе си да чува по-добре.

Така стигна до пристанището на големия кей, който беше пълен с хора, и пак малките вестникопродавци викат някакви новости и продават извънредни издания на вестниците. Галус само повишава глас и продължава своята писклива мелодия. Едва си пробива път през тълпата, която се люлее край закотвените кораби. Вървейки сред хората в празничния шум, по белите плочи и под обедното слънце, му иде да викне или да запее с пълен глас. Но се овладя. На няколко крачки от „Хелголанд“ спря и съвсем замълча, защото повече не можеше да се върви и защото хората наоколо му го наблюдаваха и си го сочеха един на друг. Може би с описаното дотук всичко щеше да приключи и не би се случило

нищо особено. Но докато той гасеше вълнението си, гледайки хората, морето, корабите и блясъка, обгърнал всичко, изведнъж от брега изгърмя оръдие, а след него зави някаква далечна сирена, зазвъня някаква камбана, сетне втора, трета, зазвъняха достойно и тежко. Като че всичко ставаше по някакъв знак. И в целия този вой и звънтеж, пак като по някакъв знак, зави и сирената на кораба край него, остро и радостно, заглуши всичко, като да го посипа със ситна роса. И това вече бе върхът. Галус затрептя, цял от петите до темето се изпълни със звук. Повече не можеше да се държи. Вдигна шапката си и с пълен глас извика няколко пъти в целия този шум:

– Ура! Урааааа! Осанна, народе и святе!

Поиска да извика още нещо, на някакъв друг език, за да го разбират хората по-добре, но като се огледа наоколо си – спря. Видя, както още доста пъти живота си, разширени очи и отчуждени лица и върху всички тях онзи съжалително-любопитен израз, който не знаеше как да назове, но който познаваше отдавна, както се разпознават особени мириси или вкус.

Още веднъж у него трепна нещо като срам или разум, като последно усилие да се задържи по тази стръмнина, по която се сгромолясва, за да не се отдели от околния свят. Но напразно. Вътрешният пламък го обзе целия. Всичко около него започна да трепти и се смесва. Слънцето го удари в главата. Мачтите се пречупиха, къщите се наклониха, промениха се цветовете по знамената, покривите и женските шапки: обливаха го едри съзи. Някакъв гърч стегна лицето и гърлото му. Хората му сториха място да мине (тази болезнена студена бразда като че премина през самия него); всички се отдръпваха. Той премина засрамен. Нито виждаше нещо, нито можеше повече да отпусне гласа си. Само още няколко пъти смутено и кратко помахаша с шапката. Едва се досети да я сложи отново на главата си. И изчезна.

Час по-късно бе арестуван.

Това беше първият ден на войната със Сърбия. Заповедта за арест на съмнителните лица вече бе получена телеграфически в полицията на всички по-големи градове в монархията. Сред пър-

вите арестувани в Триест беше и този подозрителен босенец, пристигнал от чужбина, чието странно поведение още при пристигането на кораба се бе набило в очите на полицията и който най-сетне днес на обяд, на кея, сред хорската тълпа започна да вика някакви неразбираеми, навярно революционни призови.

Пренесоха багажа му от хотела в полицията. Тук на другия ден го разпитаха кратко и формално. Встрещен от учудване – защото това, което чувстваше, още не беше страх, а смайване, – той напразно уверяваше, че е бил в Аден във връзка с наследството, оставено от чичо му, бивш офицер, търговец в Аден, че си няма хабер от войната и от политиката. Беше му казано само, че по-късно ще има достатъчно възможност да обясни своето поведение. Около шест часа привечер един жандарм го заведе от полицията в главния затвор на улица „Корнео“.

Беше златиста привечер, изпълана с прах и звуци като вчера, когато „Хелголанд“ пристигна в пристанището, само че улиците бяха още по-оживени и всички къщи бяха окичени със знамена. Като че се чакаше да се стъмни, за да започнат някакви странни фойерверки и тържества по улиците и градините. В пълно недоумение Галус крачеше бързо със ситни крачки, носейки в дясната си ръка кожената пътна торба, а за лявата го придържаше жандармът, висок червенококс мъж. Тъй като това беше един от първите арестанти, водени публично, и тъй като улиците и терасите пред кафенетата бяха пълни с възбудени хора, пред Галус се носеше шепот и от уста на уста преминаваше безумното одумване на тълпата. Едни казваха, че това е босненски студент, който е искал да вдигне във въздуха кораба, определен за превоз на мобилизираните запасници, други казваха, че не е, че оня, босенецът е застрелян на място (днес по обяд на кея, докато е викал „да живее революцията“), а този, когото води жандармът, е руснак, който е искал да отрови водопровода и да изтрови не само гарнизона, но и цялото гражданство. На широкия кръстопът при входа на улица „Корнео“ тълпата се сгъсти около тях. Един човек в униформа на морски подофицер извика пръв:

– На бесилото!

След него се изляха викове против Сърбия и Русия, против атентаторите и предателите. Един нисичък човек с увиснали мустаци, облечен в черно, с тъмна като на келнер жилетка, им пресече пътя, заобиколи жандарма и ритна Галус изотзад. Ударът не беше лек. Галус само скръцна със зъби. Но в това как този човек с вид на безработен келнер мълчаливо мина пред тях и как само малко след това мъчително и срамно, пак без думи, го удари, имаше нещо и отвратително, и страшно. Това ужаси и унизи Галус, а тълпата охрабри и погъделичка. Виковете зачестиха. Една жена на средна възраст с подпухнали подочия се изплю два пъти в Галус и завика подир него:

– Nieder mit Russland!¹

Жандармът караше обезумелия младеж да ускори крачка, така че почти тичешком стигнаха пред портата на затвора. Но от кръстопътя продължаваха да викат подир тях.

В канцеларията за приемане на затворниците вписаха арестанта в някакъв списък, взеха му всички вещи, часовника, ножчето, парите, смъкнаха му колана и го отведоха и затвориха в килия на първия етаж. Тук спря като осиротял наред килията и с двете си ръце придържаше смъкващите се панталони. Погледът му неволно падна върху обгорелите от слънцето ръце и това за пръв път през този следобед му припомни Аден, пътуването с кораба и цялото негово довчерашно „царуване“, целия му живот на воля. И веднага този спомен се превръщаше в жива и остра болка. Макар че все още не можеше да схване смисъла и да разбере причината на всичко случило се, все пак и тази болка, и тази килия, и тези удари и ругатни, и всичко, което ставаше с него от вчера, му се струваше като някаква отдавнашна действителност, с която се е сродил незнайно откога, но тясно и неразделно. Сепнаха го свирене и викове, приглушени от далечината и стените. Като че демонстранти минаваха край затворническия зид. През шума на човешките гласове се дочуват тръбни звуци и маршове. Тогава за пръв път се сепна от своя унес. Усети в тези звуци неяс-

¹ Долу Русия! (нем.) – Б.а.

ния страх пред нещо, което приближава и го хвърля там, където го отнесе онзи гаден удар отпреди малко, на отвъдната страна на целия този свободен и пеещ свят навън – на брега, където бяха страданието, унижението и поражението. Инстинктивно поиска да запуши уши, но нищо не помагаше, защото този марш, вече като нещо отдавна познато, трещеше и бушуваше като че в самата му утроба. Това бяха първите звуци на новите времена, в които ще изчезнат, може би завинаги, радостите на свободния живот и в които накрая човек ще рѝфа човека като звяр, само че без всякакъв смисъл. Но тогава той не можеше да разбере ясно и да схване напълно това със своята „тропическа“ глава. Само се отпусна върху сламеника, затрепера и приведе очи като виновник.

БОРБА СЪС САТАНАТА

На слънчевата страна

Повече дълга, отколкото широка, затворническата килия с десет легла имаше два големи прозореца, които гледаха право на изток. Именно защото откриваха свободна гледка към предградията, тези прозорци имаха не само обикновени, по-дебели от мъжки палец решетки, но бяха покрити и с гъсто плетена стоманена мрежа. Тя не можеше да попречи на силното утринно слънце всяка заран да хвърля два дълги, широки килима леко приглушена светлина върху пода, леглата и насрещната стена. Тази благодат и този разкош продължаваха до преди обед. После слънчевите килими рязко започваха да се свиват и скъсяват, сякаш някой ги дърпа. А когато слънцето достигаше зенита си, тогава и последното късче от светлинните пътеки се изплъзваше под решетките и потъваше някъде в слънчевата светлина, която обливаше свободната част на непознатия град, също както два потока изчезват в морето.

Голяма част от нас, десетимата затворници, беше твърде равнодушна към това, но ние, двама-трима от по-младите, всяка сутрин посрещяхме слънцето и седяхме или се разхождахме в някой от двата светлинни пояса като в най-прекрасната градина.

Прозорците на нашата голяма килия на третия етаж откриваха гледка към безкрайни градини и покриви на ниски къщи, а на небето, в дъното на хоризонта, се очертаваха две кули и две тополи, неподвижни като кулите.

Такава беше нашата гледка – всичко бе светло и просторно, но нищо не беше ясно, нито достъпно. И все пак от десния прозорец с малко усилие, съвсем встрани, можехме да видим двата прозореца на някаква висока къща – единия добре и изцяло, а

другия неясно и наполовина. За да видим това, налагаше се добре да извием врат и да погледнем изкосо между стената и ивицата на решетката.

Двата прозореца (всъщност един и половина) принадлежаха на градски апартамент на третия или четвъртия етаж от някаква невидима за нас сграда – за нас, двама-трима любопитни младежи, те бяха нещо като късче от човешкия живот на свобода, възможност за радостна изненада и промени, а промяната в затвора почти винаги е радост.

Прозореца, който се виждаше изцяло, нарекохме сцена. Всяка сутрин на нея се разиграваше едно и също кратко и ежедневно събитие. Около седем сутринта на този прозорец, зад чието мъртво стъкло се съзираше завеса, наподобяваща бяло речно дъно под тъмната повърхност на водата, настъпваше раздвижване; неспокойствие, което вълнуваше и обещаваше промяна за нашите жадуващи очи. Притискахме все по-силно лицата си между стената и телта. После крилата на прозореца, а заедно с тях и отражението на мъртвия предел върху стъклата им, се отваряха и изчезваха в мрачния отвор. На прозореца за миг се появяваше жена. Не можехме да доловим подробности, но буйната ѝ руса коса се открояваше на тъмния фон по-ясно от белотата на ръцете и лицето ѝ с неясни черти. Веднага след това жената изчезваше, за да се появи след няколко мига отново, сега с продълговата клетка в ръце. Надигаше се на пръсти и издължавайки кръста си, закачаше клетката на някаква невидима дръжка в горната част на прозореца.

В клетката имаше птица, не можехме ясно да я видим, по-скоро правехме догадки, а в своите празни затворнически разговори я наричахме канарчето. Съдейки по всичко, птицата беше спокойна през повечето време; само понякога, когато прелиташе от единия до другия край на клетката, приличаше някак неясно на жълт лист, носен от вятъра.

Малко преди обед жената отново се появяваше на прозореца, надигаше се и с рутинно движение свалеше клетката, отнасяше я в невидимите за нас дълбини на стаята, сетне затваряше прозореца, спускаше бялото перде и изчезваше зад него.

Така смълчани и унесени, гледахме прозореца, който се отваря, появилата се на него руса жена, а когато тя изчезваше в тъмните дълбини на стаята, нейната клетка с птицата, за която по-скоро се досещахме, отколкото виждахме. После с неизменно внимание очаквахме мига на свалянето на клетката и затварянето на прозореца. След това настъпваше безкрайната следобедна и вечерна досада и очакването на следващата утрин.

Сцената с прозореца беше голямото събитие на нашия ден; подготвяхме се, следяхме го внимателно и жадно, а след това още дълго разговаряхме за него.

Впускахме се в безкрайни догадки за непознатата жена, за условията, при които живее. Някой измисли, че се казва Ева, и я нарекохме така. И на птицата дадохме име, не си спомням точно какво. Не бяхме нито първите, нито последните затворници, които улавяха зад решетките, стените и бравите незначителни късчета от ежедневноста действителност и бленуваха за свободен живот и допир със света и хората.

Но не всички обитатели на нашата килия споделяха това мнение и настроение. Имаше такива, които никога не се приближаваха до прозореца, присмиваха се на нашата „сцена“ и на дългите ни затворнически разкази във връзка с нея. В това особено се открояваше един прошарен, зъл и жлъчен мъж с гаден език и нечисто въображение. Беше спекулант, в последно време собственик на ведомствена книжарница, а сега – следствен заради фалшифициран банкрут и злонамерен палеж на застрахована стока. Нареквахме го „чичото от ъгъла“ заради мястото на кревата, на който се бе настанил. За „политическите“ говореше с презрение. Обичаше дългите приказки, но мразеше нашия смях и тихото ни пеене, което винаги му се струваше високо. Забележките му бяха мрачни, а разказите му – до погнуса неприлични.

Между нас, младежите, любителите на „сцената“, цареше мълчаливо съгласие, че е грозно и недопустимо да се правят забележки и груби шеги за жената с клетката. Това водеше до невероятни препирни и остри конфликти. Почти редовно със стареца от ъгъла. И до днес си мисля, че този мъж инстинктив-

но и дълбоко е мразел всичко, което е младо, ново, подвижно и необикновено.

– Не мога да ги гледам – ръмжеше чичото. – Не мога да ги гледам как се катерят като маймуни по този прозорец, кривят вратове и си блъскат главите.

На злобните му забележки отговоряхме с присмех или с онова безгрижно равнодушие, което е и голям дар, и мощно оръжие на младостта. Но когато той за пръв път изрече една наистина отворителна дума за жената с клетката, ние като един скочихме срещу него. Пламна една от онези лишени от разум, странни затворнически свади, които рязко избухват, но бързо се гасят и се забравят. Той нижеше гадни думи, които за него очевидно бяха необходимост, а ние защитавахме непознатата жена и чистотата на своите постъпки и намерения спрямо нея.

– Виж ги ти какви кавалери са младите господа! – кикотеше се старият фалшификатор.

Ние тримата в един глас отвърщахме, че е безсрамник, че не позволяваме да се говори така. Особено огорчен беше най-младият между нас. Този силен младеж с увредени дробове, който е бил арестуван по време на лечение, беше много раздражителен. Родом от Бока, той следваше право във Виена по желание на родителите си, а воден от склонностите си, се занимаваше с музика, за която имаше талант.

Висок, хубав, добре развит, в бяла фланелка без ръкави, той стоеше наред килията, обърнат към стареца, стиснал пестници, с пламтящи очи. Целият разтреперан, извика:

– Дръж си езика зад зъбите, гад такава!

– Виж го ти младежа! Кой може да ми забрани да говоря?

– Аз ще ти забраня! И ако само още веднъж си отвориш устата, ще забравя побелялата ти коса и ще те смачкам като дървеница на тази стена!

Намесиха се останалите и ги разтърваха. Но оттогава старецът беше малко по-предпазлив в приказките си, поне когато ставаше дума за „нашата“ жена от прозореца. Ръмжеше и гризеше белите си, остри като четина мустаци.

През цялото лято, ден след ден, наблюдавахме своята малка, клета сцена.

Краят на лятото приближаваше, слънцето изгряваше все по-късно и в нашата килия имаше все по-малко светлина. Една сутрин в средата на септември се надигнахме както обикновено и както обикновено застанахме на нашия прозорец. Червеното слънце още се бореше с мъглите. Чакахме по-дълго от обикновеното. Прозорецът не се отваряше. Часовете летяха. (Нямахме часовник, но по слънцето, по идването и тръгването на пазачите и по различните шумове в къщата винаги знаехме колко е часът.) Нямахме я нито жената, нито клетката. Споглеждахме се и отново свеждахме очи. Най-после един след друг се оттеглихме в стаята, но всеки миг някой минаваше покрай прозореца и хвърляше поглед навън.

Жената повече не се появи нито на следващия, нито на последващия ден. Дните минаваха, но никой не отваряше високия прозорец със стъкла с цвят на олово. През първия и втория ден мълчахме като опечалена фамилия. След това започнаха разговори и догадки. Какво ли се е случило? Пътуване? Болест? Смърт? Някаква драма в семейството? – Всичко бе възможно и всичко бе предмет на дългите разговори между хората в затвора.

Чичото от ъгъла доволно се усмихваше и правеше полугласни подигравателни забележки, които ние, унесени в своите разговори, обикновено не чувахме. Но един ден между стареца и студента от Бока пак се стигна до конфликт, заради който изгубихме слънчевата страна и бяхме разпръснати по други килии.

Малко преди обед, когато хората са най-раздразнителни, отново разговаряхме за изчезването на жената с клетката. Студентът казваше, че ако някога го освободят от затвора, веднага ще отиде да види какво е станало с нея.

– А няма ли да отидеш първо на концерт? – заядливо го попита чичото от ъгъла.

В нашите вечерни разговори за това кой какво ще направи, „когато излезе“, студентът наистина винаги казваше, че първо ще отиде на концерт.

– Да, разбира се, ще отида на концерт, но първо ще се кача до нейния апартамент – отговори хладнокръвно и някак на инат студентът.

Тази спокойна сигурност очевидно раздразни стареца и той полугласно измърмори някакво черно предвиждане относно освобождаването на младежа. На това студентът през смях отговори, че той наистина е туберкулозен, но все пак вярва, че ще излезе от затвора много преди другия. Предизвикан от отпавения към него намек, старецът изсъска:

– Ще излезеш ти, сине майчин, от тук на четири крака, ако изобщо излезеш, и през ум няма да ти мине главата си да вдигнеш, а камо ли да се качиш до оная твойта...

Старецът нарече жената с клетката с грозно име. В този момент младежът изгуби контрол. Озова се с два скока в ъгъла и хвана чичото за гушата. Настъпи врява и бой. Едва ги разтървахме.

Сблъскването беше такова, че не можеше да се скрие от затворническите власти. Студентът беше наказан с двайсет и четири часа карцер с твърдо легло, а ние, останалите, бяхме преместени в други общи килии.

Имахме тежка и дълга зима с други мисли и грижи и с различни разговори и препирни. Завинаги изгубих от погледа си неприятния чичо от ъгъла, а дълго не бях виждал и другия, студента по право. Едва към края на годината го срещнах в болницата на затвора, където прекарах два дни. Успяхме някак да легнем един до друг. Беше отслабнал, трескав, нездрава руменина покриваше лицето му. Между затворниците в болницата се говореше, че е към края си.

След като разменихме оскъдните затворнически новини за положението на фронтовете по света, стигнахме и до някогашния живот в килията на слънчевата страна и до преживяното със стареца от ъгъла. „Гад такава“, каза моят приятел с пламък в очите, проявявайки вродената си способност да говори с погнуса и страстно огорчение за всичко, което го отвращава.

През онази нощ разговаряхме дълго шепнешком, за да не събудим останалите. Говорихме за войната, за общите ни желания,